

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 7.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült a
Nyugat-magyarországi irodalom 1770–1820 Lendület Kutatócsoport keretében
a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetében

A borítón:
Jelmeztervek Csokonai Vitéz Mihály *Tempefői* c. vígjátékához
(vízfestmény, 1809 körül)
Csurgó, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Könyvtára, K 90, belső címlap

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetek honlapunkról letölthetők. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, a BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja és hálózati kiadója • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Arany János és a közköltészeti gyökerű fiktív sírfeliratok

Arany János költészetének és az alkalmi költészetnek a kapcsolatára nagyon sok példa van.¹ Ezek igen nehezen megoldható textológiai feladatot jelentenek, egyrészt azért, mert kéziratuk csak a legkritább esetben áll rendelkezésre, másrészt pedig rendre hiányoznak azok az autorizációs gesztusok, amelyek révén be lehetne illeszteni őket az életműbe.

Ebből a szempontból sajátos helyzetben van a *Tyúk András gölöncsér sírverse* című szöveg. A négy soros így szól:

Úgy bánt az úr Isten szegény Tyúk Andrással,
Miként ő éltében bánt a sárgyúrással:
Felfogá a sarat s edénnyé égette,
De eltörvén, ismét a sárba vetette.

Ez esetben ugyanis van autográf (vagy jó eséllyel annak tekinthető) kéziratunk. A vers tudniillik Arany kézírásával egy olyan kézíraton maradt fenn, amely Csokonai-másolatokat tartalmaz, valamint Arany *Alkalmatosságra írott versek* című művének második felét; a forrás Szinnyi Ferenc hagyatékából került az MTA Kézirattárába. Igaz, hogy itt a szerző neve nincs feltüntetve – de ez a Csokonai-művek esetében is hiányzik. A szöveg ugyan soha nem jelent meg a költő életében Arany műveként – persze ez az *Alkalmatosságra írott versek* esetében sem így történt. S mivel a szöveget első ízben csak 1976-ban publikálták, igaz, akkor egyértelműen és határozottan Arany verseként közöl-

* A tanulmány az OTKA NKFI támogatásával készült (K 108.503; témavezető: Korompay H. János). A dolgozat elkészítéséhez köszönöm Csörsz Rumen István segítségét, aki számos adattal gazdagította gyűjtésemet.

1 Erről összefoglalóan: SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?": *Arany János költészete* (Budapest: Kalligram Kiadó, 2017), 31–41. Kifejezetten a sírversekről szóló korábbi tanulmányom: SZILÁGYI Márton, „Arany János és a sírversek”, in *Mindenes gyűjtemény I: Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*, szerk. Csörsz Rumen István, *Artes Populares* 21, 167–179 (Budapest: ELTE BTK Folklore Tanszék, 2005).

te Szilágyi Ferenc,² hiába keresnök a verset a Voinovich-féle kritikai kiadásban. Az azóta megjelent Arany-összkiadások sem tartalmazzák, leszámítva az Osiris Kiadó vállalkozását, amely először 2003-ban jelent meg, új, átdolgozott változata pedig 2018-ban. Ebben benne van, bár nem Arany verseként, hanem kétes hitelűként.³

S ez a minősítés nem véletlen.

Azok a kritériumok ugyanis, amelyek alapján Szilágyi Ferenc Arany verseként azonosította a szöveget, egy gondosabb átgondolás után nem bizonyulnak sem elégségesnek, sem meggyőzőnek.

Aranynak számos valódi sírfelirata ismeretes.⁴ Ezek között olyanok is akadnak, amelyek valóban egy-egy sírkövön maradtak csak fenn, s eredeti kommunikációs és kommemorációs szituációjukban a mai napig tanulmányozhatók. Arany nagykorúsi időszakából erre több példát is hozhatunk. Ilyen a Szász Polyxénia (Iduna) sírkövére írott vers, valamint a Kupai Kovács Mihály, Károlyi Sámuel és Bordács Dániel emlékére született költemények.⁵ Ezek a sírkőre szánt, s oda fel is vésett szövegek természetesen nincsenek aláírva, hiszen csak annak az emlékéért kell megőrizniük, akinek a számára megszülettek – ilyenformán persze a szerzőhöz kötésük is csak egyéb, külső adatok (autográf kézirat vagy versként való, autorizált publikálás, levélbéli említés, a szerzőtől vagy más érintett személytől származó visszaemlékezés stb.) alapján lehetséges. Mivel Arany ezeket saját műveként nem publikálta életében, s a felvett állapot előtti kéziratuk sem maradt meg, az autoritás megállapítása bonyolult művelet.

Éppen ezért nem csodálható, hogy azokban az esetekben, ahol már nincs meg eredeti funkciójában a szöveg, igen nehéz valamiféle filológiai kritériumot

2 A vers szövegét innen közöljük: SZILÁGYI Ferenc, „Arany János ismeretlen verse”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 80 (1976): 107–108.

3 ARANY János *Összes versei*, 1. kötet: *Versék, versfordítások és elbeszélő költemények*, s. a. r., jegyz. SZILÁGYI Márton, Osiris Klasszikusok (Budapest: Osiris Kiadó, 2018), 1:539.

4 Vö. SZILÁGYI, „*Mi vagyok én?*”, 185–197.

5 A sírkövek eredeti formájukban is megvannak a nagykorúsi temetőben mint számon tartott Arany-emlékek. Fényképüket lásd MÉSZÁROS László, *Arany-emlékek Nagykorúson* (Nagykorúsi: Nagykorúsi Város Önkormányzata, 2017), 43–44. – *Iduna emléke. 1. Sírjára*: ARANY, *Versék...*, 275. A versnek Arany csak az első négy sorát írta meg, a többivel maga a férj, Szász Károly egészítette ki, vö. KOZOCSA Sándor, „Szász Károly ismeretlen sírversei”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 39 (1929): 472–473. – *Kupai Kovács Mihály sírjára*: ARANY János, *Kisebb költemények 3. (1860–1882)*, s. a. r. S. VARGA Pál, Arany János munkái (Budapest: Universitas Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2019; a továbbiakban: AJM), 29. – *Károlyi Sámuel*: Uo., 116. – *Bordács Dániel sírverse*: Uo., 131. Megjegyzendő egyébként, hogy az új kritikai kiadás a ma is megtalálható sírköveket nem tekintette alkalmas alapszövegnek, s fényképüket sem közölte, pedig ezek a versek tudatosan erre a létmódra jöttek létre, s kommunikációtörténeti szempontból ennek számos fontos tanulsága lehet.

érvényesíteni. Ennek sajátos alosaját, amikor ugyan már nem lehet föl az eredeti sírkőr, de annak idején még azonosíthatónak bizonyult, s ezt az irodalomtörténeti szakirodalom tartalmazza is. Ilyenkor mintegy az irodalomtörténeti szakirodalom átveszi a hitelesítés funkcióját, s a valakitől (jó esetben szakmán belüli személytől) származó közlemény adhatja azt alapszöveget, amelyet egy kritikai kiadás alapul vesz. Ilyen például a *Rockenstein Mihály sírkövére* című vers, amelyet Arany karlsbadi tartózkodása idején írt az ott és akkor fiatalon meghalt Rockenstein Mihály (1842–1869) emlékére. A vers a helybeli zsidó temető egyik sírkövén maradt fenn, a szerző megnevezése nélkül.⁶ A másik példa *Knócz József és László sírverse I–II.*, amelyet Arany felkérésre írt, s szövegüket maga soha nem publikálta.⁷ A régi vízivárosi temetőben lévő sírkövön valóban szereplő, első verset ugyancsak a sírkertben lehetett azonosítani.⁸

A Tyúk András emlegető rígmus azonban nem ilyen. Jelen esetben semmi nem szól amellett, hogy a név valódi személyt takar (az előbbieknél kimutatható volt, hogy Aranynak volt kapcsolata azon személyekkel, akiknek a sírkövére verset írt),⁹ semmi nem utal arra, hogy Arany volt Tyúk András nevű ismerőse. Hiszen ne feledjük, a személyes kapcsolat ténye is lehetne olyan filológiai kritérium, amely a vers autorizálása során érvként szolgálhat.¹⁰ Az is kérdéses, valódi, funkcionális értelemben igazi feliratról van-e szó (soha senki nem állította, hogy látta volna fejfán vagy sírkövön ezeket a sorokat). Sőt, s alighanem ez a legsúlyosabb érv, az sem bizonyos, hogy itt önállóan alkotott szövegről van-e szó.¹¹ Hiszen a szöveg változatát már évtizedekkel a Szilágyi Ferenctől

- 6 Keletkezésére és hitelességére lásd SZILÁGYI Ferenc, „Adatok egy Arany-vers hitelességéhez s egy Arany-töredékhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 70 (1966): 448–450. Rockenstein Mihályra és családjára lásd HALMOS Károly, *Családi kapitalizmus*, Habsburg történeti monográfiák 4 (Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2008), 76. Sajnos, az új kritikai kiadás ezt az átfogó családtörténeti feldolgozást egyáltalán nem használta.
- 7 A verset és a hozzá tartozó kísérőlevelet közölte: VÁRDAI Béla, „Arany János költői hagyatékához”, *Budapesti Szemle* 138. köt., 389. sz. (1909): 264–267.
- 8 Az első verset Várdai kereste meg; uo. Utóbb ismét azonosította: BABAY József, „Arany János ismeretlen versei egy vörösmárványlapon – a vízivárosi temetőben”, *Világ* 249. sz., nov. 4. (1925): 5.
- 9 Szász Károly, Iduna férje Arany tanártársa volt ekkor a nagykőrösi gimnáziumban. A többi esetben a versekhez csatolt jegyzetek foglalják össze a legtömörebben a kapcsolatokat: AJM, 456, 613, 636.
- 10 Ezért aztán Szilágyi Ferenc fölvetette a hitelesítésnek egy voltaképpen logikus lehetőségét: „Jó volna tudni (az anyakönyvekből esetleg kideríthető), hogy 1856–60 között temettek-e ilyen nevű gölöncsért Arany akkori lakóhelyén.” SZILÁGYI F., „Arany János ismeretlen verse”, 108. Persze ezt a munkát senki nem végezte el, de – az alább elmondottak fényében – nem is lenne sok értelme.
- 11 A kérdés elméleti vonatkozásaira lásd DÁVIDHÁZI Péter, *Menj, vándor: Swift sírfelirata és a hagyományrétegződés*, Thienemann-előadások 4 (Pécs, Pécsi Tudományegyetem – Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, 2009), 13–116.

publikált rigmus felbukkanása előtt közzétette Szendrey Zsigmond mint Karcagról (!) származó, tréfás sírfeliratot; itt a név különben Tyúk Mátyás alakban szerepel (egyébként ez a keresztnév tűnik a leggyakoribbnak a szemem elé került példákban, az András név csak Aranynál bukkant föl). Szendrey pedig, aki Nagyszalontán volt tanár egy ideig, maga is foglalkozott Arany életművének kutatásával, egy szóval sem utal arra, hogy ennek a rigmusnak Arany lehetne a szerzője.

Úgy bánt itt az Isten szegény Tyúk Mátyással;
mint ő életében bánt a sárgyúrással:
felmarkolta sárból, edénnyé égette,
de eltörvén ismét a sárba vetette.¹²

Valószínűleg Szendrey nyomán, ugyanígy Mátyás keresztnévvel közli a verset 1930-ban a *Kis Ujság* heti tréfa-pályázatra beküldött, *Nevető fejfák* című apró közleményben Weisz Mancsi Hajdúhadházzal,¹³ illetve (forrásaként Szendrey cikkét megjelölve) a *Félegyházi Hirlap* azonos című kis sorozata 1932-ben.¹⁴

Ám ezelőtt, a XIX. században is van már nyoma a rigmusnak. 1847-ben, az *Életképek*ben találkozunk vele a *Kétszáz és egy újdonság* című sorozatban, amely a szöviccektől a sajtóhibákon át anekdotákig és pletykákig mindenfélét tartalmaz:

97) A' kolozsvári temetőben van egy fazokasmester epitaphiuma, melly is így hangzik: „Úgy bánt itt az isten szegény Tyúk Mátyással – Mint ő életében bánt a' sárgyurással ; Fölmarkolta sárból, edénnyé égette; De eltörvén, megint a' porba vetette.”¹⁵

Lehet, hogy már a fenti közlés is Jókai Mórtól származik. 1856-ban mindenestre úgy közölte a szöveget *A magyar nép adomái* című gyűjteményében, mint amely a „**vári temetőből”, egy fazekasmester epitaphiuma volt, s a Mátyás keresztnév már itt is felbukkan. A szöveg itt is anonim persze.

12 SZENDREY Zsigmond, „Nevetőfejfák: Motívum- és típus tanulmány”, Különlenyomat a *Né-pünk és Nyelvünk* II. évf. (1930), 6–8. számából, 199. Az itt megadott forrás: „Karcag, P. N. 1929. X. 13.” A Pesti Napló megadott számában azonban az adatot egyáltalán nem sikerült megtalálnom (lehet, hogy Szendrey hibás rövidítést adott meg).

13 WEISZ Mancsi, „Nevető fejfák”, *Kis Ujság* 43, 180. sz., augusztus 9 (1930): 10.

14 [NÉV NÉLKÜL], „Nevető fejfák”, *Félegyházi Hirlap* 50, 14. szám (1932): 4.

15 [NÉV NÉLKÜL], „Kétszáz és egy újdonság!”, *Életképek* 5, 2. félév, 6. szám., aug. 8. (1847): 187–196, 191.

Úgy bánt itt az Isten szegény Tyúk Mátyással,
Mint ő életében bánt a sárgyúrással:
Fölmarkolta sárból; edénnyé égette
De eltörvén, ismét a sárba vetette.¹⁶

A *Pápai Újság*ban pedig K. Tóth Pál közölte 1899-ben az *Innen-Onnan* című rovatban, a *Humoros sir-feliratok* ciklus 4. folytatásában (nevét ezúttal nem írta ki):

Egy fazekas epitaphiuma.

Ugy bánt itt az Isten szegény Gyuk Mátyással,
Mint ő életében bánt a sárgyúrással.
Fölmarkolt a sárból edénnyé égette,
De eltörvén ismét a sárba vetette.¹⁷

Arany rigmusának kölcsönzött mivoltára egy párhuzam is utal, amelynek érdemes komolyabb figyelmet szentelni. Voinovich Géza közreadta ugyanis a kritikai kiadásban Aranynek egy képrejtvényét, amelynek a megfejtése szintén egy tréfás sírfelirat. Sajnos Voinovich nem járt el teljes pontossággal, az ábráról innen nem lehet megtudni, milyen kézirat-együttesből származik, és azt sem, mikor keletkezett. Voinovich minden esetre Arany pályájának végére tette a keletkezését: a fejezetnek, amelyben szó van róla, az a címe, hogy *[t]alányok, betűjátékok, tréfák az utolsó évekből*. A kézitról a következőt árulta csupán el: „Máskor egy római sírkölapot rajzolt, ilyen kövek feliratait utánzó módon nagybetűkkel ráírta a »Vége Vig Andrásnak« tréfás népi verset.”¹⁸ A rajzot a kritikai kiadás fotómellékletben is közölte, de egyetlen szóval sem derül ki innen, hogy ez egy régebbi felvétel-e, amelyet ez alkalommal fölhasználtak, vagy éppen a kötet készülésének időpontjában még létezett a kézirat.¹⁹

Mivel azonban Voinovich megadta a korábbi irodalmat, könnyű megállapítani, hogy egyszerűen Debreczeni Ferenc korábbi közleményéből vette át az ábrát (mondjuk, erre azért lehetett volna utalni). S Debreczeni szerencsére megadja a kritikai kiadásból hiányzó információkat is. A rajzról, amelyet az újság fényképmásolatban közöl is, Debreczeni a következőt mondja:

16 JÓKAI Mór, *Az önkényuralom adomái*, I. kötet, (1850–1858), s. a. r. SÁNDOR István, Jókai Mór összes művei (Budapest: Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1992), 188.

17 [K. TÓTH Pál], „Humoros sir-feliratok” [IV], *Pápai Újság* 1, 27. sz. (1899): 5 (XVI. szöveg).

18 ARANY János, *Zsengék – Töredékek – Rögtönzések*, s. a. r. VOINOVICH Géza, Arany János összes művei 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952; a továbbiakban: AJÖM VI), 209.

19 Uo., 206. lap utáni képmelléklet. A rajz jelenleg nem található Nagyszalontán (Vaderna Gábor és Rózsafalvi Zsuzsanna szíves közlése).

Az egyiket [ti. az egyik rajzot a közölt kettő közül – Sz. M.] Széll Kálmán esperes, a költő veje, adta a nagyszalontai Arany Emlék Egyesület múzeumának. Képrejtvény, mint amilyen az Arany László által említett »bakafántos« lehet. Egy, Szalontán ma is ismeretes, népies rigmus ez. Megfejtése igen egyszerű:

„Vége Vég Andrásnak
Mert neki sírt ásnak
Ma ásnak
Andrásnak
Holnap ásnak
Másnak.”²⁰

Ennek a cikknek az is az egyik tanulsága, hogy a kézirat Arany közvetlen környezetében maradt fenn. Ez alapján nem tűnik megalapozottnak Voigt Vilmos egyik cikkének állítása, amelyben a tőle „rébusz”-nak tekintett rajz folklorisztikai beágyazása érdekében az egész ábrát elvitatja Aranytól: „A 19. század közepe közismert szövegből készített rébuszt valaki. Nem biztos, hogy maga Arany János, aki azonban a rajzot ismerhette.”²¹ A Debreczeni Ferenctől megörökített proveniencia alapján ugyanis a rajz biztonsággal Arany Jánoshoz köthető – bár ez csupán alkalmazás és rejtvénykészítés, s nem szövegalkotás.²²

A szöveget Voinovich egy kicsit másképpen fejtette meg – ez nem is baj, hiszen a dolog lényegéből következően a rébusznak nincsen hagyományos értelemben vett kézirata, ami van, az nem a szöveget, hanem a megfejtendő talányt ábrázolja:

Vége Vég Andrásnak – Mert neki sírt ásnak – Ma ásnak Andrásnak – Hónap ásnak másnak.²³

Voinovich itt egy máshonnan ismeretes variációt adott meg megfejtésül, hallgatólagosan föltételezván, hogy a rigmusnak kötött és állandó alakja van. Pedig nem feltétlenül. A tőle megadott formula megegyezik a Kálmány Lajos szegedi gyűjtésében található adattal. Ez persze nem igazán releváns Arany szempontjából: a kiadvány azért, mert 1881-es, s aligha valószínű, hogy Arany halála előtt egy évvel

20 DEBRECZENI Ferenc, „A rajzoló Arany”, *Vasárnapi Ujság*, 64, 9. szám, márc. 4. (1917): 146.

21 VOIGT Vilmos, „A rébusz”, 2000 25, 1. szám (2013): 62–74. (<http://ketezer.hu/2013/07/a-rebusz/>, letöltés: 2019. júl. 20.).

22 A képrejtvényt említi a „pikárd rébusz” kapcsán, Voigt tanulmányára hivatkozva, de azt, hogy ez Arany Jánoshoz lenne köthető, meg sem említi: SZIGETI Csaba, „Magyar *contrainte*-ek és francia megkötések”, in *Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 3, szerk. Csörsz Rumen István, 51–104 (Budapest: reciti, 2014), 60.

23 AJÖM VI, 209.

ismerte volna meg a rigmust, a benne szereplő néphagyomány meg azért, mert Szeged más tájegység, mint Szalonta, s ahhoz Aranynak nem sok köze volt.

Voinovich nem tételezte föl, hogy a szöveg Arany munkája lenne, ő a rajzot tartotta a költőtől származónak. A szövegre mint megfejtésre azt mondta, „ismert tréfás népi sírvers”. S utalt arra is, hogy a szövege benne van Arany *Dalgyűjteményében* is.²⁴ Ez valóban igen fontos adat.²⁵ Arra szolgál ugyanis bizonyítékkul, hogy Arany nem tekintette a rigmust soha saját munkájának, hiszen ebbe a dalgyűjteménybe csak máshonnan ismert, s dallammal rendelkező szövegeket vett föl. Ezen kívül ez azt is valószínűvé teszi, hogy ő énekelhető dalként ismerte ezt a négy sort, s innen alakította át képrejtvénnyé – tehát számára alighanem nem „tréfás sírfelirat”-ként volt ismeretes, ha a rigmus körül felsejlő, igen változatos folklórműfaji hálózatot vesszük alapul.

Voinovich szövegekölzlési eljárása már csak ennek a – tőle ismert – forrásnak a fényében is különös, mert egy olyan forrásra hivatkozott (persze csak párhuzamként), amely ellene mond saját besorolásának. Ha ugyanis ő Arany rébuszát egy tréfás sírfelirat feldolgozásának tekintette, furcsa, hogy éppen egy olyan népköltészeti gyűjtésre utalt, amelyben látványosan nem így szerepel a szöveg. Kálmány Lajos ugyanis a *Vegyes dalok* fejezetben közölte a szöveget, mint egy kétrészes, nyolcsoros lírai dal második felét, ami azt is magában hordozza, hogy ez dallammal rendelkező, énekelhető népdal lehetett (Kálmány dallamot nem adott egyébként). Márpedig ez jelentősen eltér a tréfás sírfeliratként és e nemben önálló, zárt formájú darabként való felfogástól, amelyet egyébként éppen Arany rejtvénye is dokumentál. S persze az roppant érdekes, hogy ez a rigmus eszerint képes lehetett ilyen funkcióváltásra is, ám erre Voinovich Géza még csak felfigyelni sem látszik:

A sírom tetejin,
Szent-András mezejin
Rúzsza fog terömnni.
Aszt a szép léjányok
Lé fogják szagatni.

Vége Víg Andrásnak,
Mert neki sírt ásnak;
Ma ásnak Andrásnak,
Hónap ásnak másnak.²⁶

24 „Szövegét ugyanígy közli Arany, Bartalusnak átadott hangjegyes népdal-gyűjteményében (69. sz.)” Uo.

25 KODÁLY Zoltán és GYULAI Ágost, *Arany János népdalgyűjteménye* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1952), 29, 66–67, 136. A gyűjteményben ez az I. rész 69. számú szövege.

26 *Szeged népe: Ős Szeged népköltése*, gyűjtötte KÁLMÁNY Lajos, 1–2. köt. (Arad: Réthy Lipót és fia, 1881), 1:69.

Az Aranytól fölhasznált, megidézett rigmus máshol is fel volt jegyezve, ráadásul tréfás sírfeliratként, s nem lírai dalként. Egy néhány évtizeddel későbbi gyűjtemény a következőképpen örökítette meg – sajnos, minden orientáló adat nélkül:

Vége Vigh Andrásnak,
Mert néki sírt ásnak,
Ha néki ásnak,
Holnap ásnak másnak.
Amen!²⁷

S van egy harmadik műfaji altípusa ennek a szövegnek a folklórban. Nem csoda, hogy egy ennyire elterjedtnek számító rigmus úgy is felbukkanhat egy szépirodalmi műben, hogy éppen csak a felidézés történik meg, s nem is kell közölnie a szerzőnek teljes terjedelmében. Ambrus Zoltán *Midás király* című regényében (1891–1892) nem a rigmus teljes formája található meg, hanem csak a jellegzetes, felismerésre és azonosításra alkalmas első sora: „Akárhogy történt, íme, így lett vége szegény Víg Andrásnak”.²⁸ Ebben az esetben a név nem a regény valamelyik szereplőjére utal, hanem az egész mondat proverbiumként idéztetik a narrátortól, mint annak jelzése, hogy valami így ért véget, így lepleződött le. Tehát a kötött nyelvi forma ezúttal más funkciót kapott: nem verses szöveggént szerepel, hanem szólásként, illetve beszédfordulatként. Az viszont közismert-ségére utal, hogy a szöveggörnyezetben betöltött jelentése csak akkor tárulhat föl, ha az olvasó képes gondolatban befejezni a verset – ám Ambrus semmi más módon nem akarja megadni az ehhez dekódoláshoz szükséges információkat, mert olyannyira közkeletűnek veszi a célzást.

Persze ez nem is Ambrus Zoltán leleménye. Szabó T. Attilának egy kis cikke – amely nem látszik tudni arról a hagyományról, amely Aranyig is elvezetheti a fordulat történetét – szólásként és népnyelvi adatként értelmezte az Ambrusnál is felbukkanó első sort.²⁹ S ennek az eljárásnak is komoly előzményei vannak, hiszen a mondat proverbiumként szerepelt már Erdélyi Jánosnál is.³⁰ S alighanem ez a hagyomány vezethet el az Ambrus Zoltánnál felbukkanó formához, míg Aranynál egy másik tradíció mutatható ki.

27 ROSNER Ármin, *Humoros sirversek gyűjteménye* (Budapest: Kő- és Műkő kiadása, 1937), 85. A szöveg származási helye itt nincs megjelölve.

28 AMBRUS Zoltán, „Midás király”, in *Századvég I.*, kiad. SZALAI Anna, Magyar remekírók (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1984), 909.

29 SZABÓ T. Attila, „Vége Víg Andrásnak”, *Magyar Nyelv* 36, 1. szám (1940): 51.

30 ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve* (Pest: Kozma Vazul, 1851), 8406. adat; <http://mek.oszk.hu/09100/09112/html/0002/29.html>, letöltés: 2019. júl. 13.

Valószínűleg ez esetben inkább egy közköltészeti hagyomány megőrzéséről vagy imitálásáról beszélhetünk, nem először és nem utoljára Arany kapcsán. Adataink egymásból való levezetésére és egyeztetésére ugyan nem nagyon van módunk, kronológiai összehangolásuknak szövegszerű eltérésük mond ellent. Mindazonáltal jól megmutatkozik ez esetben is az Aranyhoz elérő hagyomány rétegzettsége. Voigt Vilmos nagy bizonyító anyaggal dolgozó tanulmánya egy újabb lehetséges tradíció keretébe illeszti be Arany rajzát: ő a rébuszok hazai történetének egyik darabjaként utal rá, s ezzel egy körülhatárolható folklorisztikai műfaj reprezentánsának tekinti.³¹ Voigt egyértelműen ki is mondja: „biztosan nem volt sírfelirat”. Ez nyilván igaz. Számomra azonban – megfontolva a Voigttól idézett, s az előbb már itt is citált példákat – inkább az a meghatározó, hogy ez a szöveg eleve többféle folklórműfaj keretében fölbukkanhatott. Meg aztán: a „tréfás sírfelirat”-ként közölt szövegek többségéről soha nem sikerült bizonyítani, hogy valódi sírfeliratok voltak.

A másodikként elemzett szöveg szakirodalmi tradíciója alapján nem tűnik egyáltalán meggyőzőnek a Tyúk Andrászt emlegető szöveg Aranynak tulajdonítása. Láttuk, a Víg(h)/Vég Andrászt emlegető rigmus esetében föl sem merült a szerzőség ilyen kezelése, hiszen már régóta számos egyéb, folklorisztikai forráskiadványokból eredő változattal kellett számolni. Ráadásul egy olyan rétegzett hagyománnyal, amely többféle műfajként is számontartotta az adott szöveget: lírai dalként, proverbiumként és tréfás sírfeliratként egyaránt. Persze ez a három műfaji reprezentáció nyilván eredetét tekintve összefügg, de használati körük szempontjából ez a funkcionális megoszlás igencsak figyelemre méltó. Ehhez kapcsolódik újabb elemként Arany megoldása, a képes talányként, rébuszként való értelmezés, amely kifejezetten újjításként fogható fel a szöveg használatában. Azonban ez természetesen nem szerzőséget jelent, hanem applikációt. Ennek fényében viszont az előbbi szöveg, a Tyúk Andrászt említő vers sem látszik másnak. Csak a viszonylag kései publikálás miatt itt még viszonylag kevesebb új adat számbevétele történt meg, s a szakirodalom nem mutatja azt a gazdagságot és rétegzettséget, mint az előző esetben. Ám itt sem lehet kérdéses, hogy a szöveg Aranytól függetlenül létezett már a XIX. században is, s a vers Aranytól származó feljegyzése éppen erre az ismertségre példa, nem Arany szerzőségére.

S még valami. Ez pedig a kéziratnak a tanúsága. A szöveg Arany feljegyzésében egy olyan szövegkörnyezetben maradt fenn, amely egyrészt másolatokat tartalmaz, másrészt pedig egy soha nem autorizált szöveget.³² Az *Alkalmatos-ságra írott versek* itt feljegyzett második része, *A malac búcsúzása* egyébként

31 VOIGT, „A rébusz”.

32 Az *Alkalmatos-ságra írott versekről* lásd SZILÁGYI Márton, „*Mi vagyok én?*”, 36–40.

is egy közköltészeti létmódú szöveg.³³ Arany itt annak az Alföldön a mezővárosokban is általánosan elterjedt népszokásnak a kereteit használta fel, amikor is az elfogyasztani kívánt disznót tréfás halotti búcsúztatóval tisztelték meg.³⁴ Szerepet játszhatott a gesztusban egy korábbi irodalmi tradíció is: a középkori vágáns költészetben ismeretes, latin nyelvű *Testamentum porcelli* ugyancsak a disznó temetésének és a lakomának az összekapcsolására épült rá; a diákköltészetben ez a hagyomány pedig sokáig jelen volt.³⁵ Arany alkalmi versében azokat a toposzokat is fölhasználta, amelyek a református temetési szertartás tradicionális elemei – ilyen például az a megoldás, hogy a vers végén egyes szám első személyben maga a halott, jelen esetben a disznó vesz búcsút legközelebbi hozzátartozóitól, azaz magától a házigazdától. A halál kifigurázása azáltal történhetik meg, hogy a lakoma első felvonásává minősül át. Azaz Arany ebben az esetben szintén egy sajátos, nem a költői öröklétnek szánt, hanem a hagyomány folytatásának tűnő, folklorisztikus előképhez visszanyúló műfajt valósított meg (egyébként rendkívül leleményesen). Épp úgy, mint ahogy a másik, itt található szövege, a Tyúk Andrást emlegető rigmus esetében is történt. Ez pedig, Aranynek a saját kézírataival való bánásmódjára ügyelve, nem a saját művek megőrzésére irányuló írásgyakorlatnak tűnik. Inkább egy olyan, privát jellegű dokumentálást jelent, amely a második szöveg – sajnos, hézagosan ismert – kézirat-történetéből is kirajzolódik.

Az, hogy a rajzot Széll Kálmán őrizte meg, önmagában még kevés kérdésre ad választ. Ám egy dolog bizonyos. Egy képrejtvény elkészítése másoknak szolgál szórakozásul, hiszen nem annak kell megfejtenie, aki kitalálta: a készítő, azért csinálta, hogy másnak kedveskedjen vele. Ebből a szempontból egyáltalán nem meglepő, hogy a kézirat másnál őrződött meg – kár, hogy nem tudjuk, pontosan kinek és mikor készült. Kérdezhetnénk: Arany eleve Széll Kálmánnak mutatta-e meg vagy ő csak megtartott egy, a lányának, Piroskának szánt nagypapai tréfát? Ez, sajnos, nem dönthető el. Ám ez is egy privát, de már mást megcélzó írásgyakorlat. Ehhez képest pedig az első eset az mégiscsak eltérő helyzet: ott a dokumentálás látszik a legerősebb motivációnak, amely akár önmagára is irányulhat. De Arany általános gyakorlatát figyelve, nem ilyen szöveggörnyezetben kívánta feljegyezni és megőrizni saját verseit – gondoljunk csak a *Kisebb költemények* kézírata és az *Őszikék* textológiai tanúságára is, amikor gondosan

33 A kézirat jellegzetességéről lásd SZILÁGYI Ferenc, „Arany János ismeretlen verse”, 107.

34 A néprajzi párhuzamokra lásd T. BERECZKI Ibolya, „Disznótóri tréfák és szokások Jász-Nagykun-Szolnok megyében”, in *Kultúra és tradíció II.: Tanulmányok Ujváry Zoltán tiszteletére*, szerk. VIGA Gyula, 457–469 (Miskolc [Debrecen!]: [KLTE], 1992).

35 Erre felhívta a figyelmet: KÜLLŐS Imola, „Paródiák, groteszkek, halandzsák versben és prózában a 18–19. század populáris kultúrájában”, in *Teremtés: Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*, szerk. EKLER Andrea, MIKOS Éva és VARGYAS Gábor, *Studia Ethnologica Hungarica* 7, 408–425 (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2006), 412.

összeállított és tisztázott kézirat létrehozásával teremtette meg saját verseinek méltó, kiadásra szánt előzményét a költő.³⁶ S még valami: ennek a rébusznak a léte nem hozható-e termékeny kapcsolatba az Arany Lászlótól kiadott mesegyűjteményben szereplő, külön egységre érdemesített találósok létevel, mert hiszen ez utóbbiak is azt bizonyíthatják, hogy az Arany családban volt érdeklődés a játékos fejtörők iránt; persze, ne feledjük, ezek a szövegek sem eredeti alkotások voltak, hanem máshonnan gyűjtött, közösségi használatból ismert folklóralkotások.³⁷

Már ha nem lenne elegendő érv a szöveg kizárására az Arany-életműből mindaz, amelyet az első vers közköltészeti jellege mellett eddig sikerült felsorakoztatni. Persze ha nem tekintjük is Arany alkotásának a fiktív, tréfás sírfeliratokat (szemben a bizonyosan tőle származó, valódi sírversekkel), akkor is fontos, hogy számot vessünk velük: Arany életművének és a szövegekkel való bánásmódjának olyan rétegeire nyílik innen rálátás, amelyet máshonnan észre sem vennénk.

36 Vö. SZILÁGYI Márton, „»van ott sokféle faj«: Arany János *Kisebb költemények* című, 1856-os kötetének keletkezése”, *Irodalomtörténet* 98 (2017): 450–466; SZILÁGYI Márton, „Arany János kötet szerkesztési gyakorlata és a *Kisebb költemények* (1856)”, *Erdélyi Múzeum* 80, 3. füzet (2018): 1–12.

37 A találósok szövegének új kiadása (Vargha Katalin jegyzeteivel): *Az Arany család mesegyűjteménye: Az Arany család kéziratosa mese- és találósgyűjteményének, valamint Arany László Eredeti népmesék című művének szinoptikus kritikai kiadása*, szerk. DOMOKOS Mariann és GULYÁS Judit (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Universitas Kiadó – MTA Könyvtár és Információs Központ, 2018), 503–537; a jegyzetek: 657–681.